

Sefewi döwletiniň orta çykyşy we Baýezit II döwründe osmanly-sefewi gatnaşyklary

Category: Kitapcy, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 23 январа, 2025

Sefewi döwletiniň orta çykyşy we Baýezit II döwründe osmanly-sefewi gatnaşyklary
SAFEVÎ DEVLETİ'NİN ORTAYA ÇIKIŞI VE II. BAYEZİD DÖNEMİ OSMANLI-SAFEVÎ İLİŞKİLERİ

1. Safevî Devleti'nin Ortaya Çıkması

A. Safevîlerin Menşei ve Safevilerde Devlet Kurma Fikrinin Gelişmesi

Onyedinci yüzyıl başlarında Şah İsmail tarafından kurulan, Doğu Anadolu, Azerbaycan ve Batı İran'ı kapsayan ve daha sonra da Horasan'a doğru gelişen Safevî Devleti, bu adı tarikatın kurucusu olan Şeyh Safiyyüddin'in isminden almıştır. Safevî ailesi resmi soy kütüğüne göre, kendilerinin on iki imamdan yedincisi olan Musa Kâzım'a sonra da imam Ali b. Ebi Talib'e ve nihayet peygambere kadar çıktığını söyleyerek Arap olduklarını bildirirler.[1]

Azeri tarihçi Mirza Abbaslı, Safevî hanedanının Erdebil ve çevresinde yaşamış köklü Azerbaycanlılardan olduğunu ve Şeyh Safiyyüddin'in kendi zamanında "Türk Oğlu" ve "Türk Piri" şeklinde anıldığını[2] belirtirken, Zeki Velidi Togan, Safiyyüddin'in babasının Firuzşah adlı bir Kürt olduğunu ispat etmeye çalışmıştır. İranlı bir tarihçi olan Ahmet Kesrevi ise, hanedanın soy kökünde bulunan Şeyh Safiyyüddin'in Türk değil İran etnik unsuruna mensup olduğunu iddia etmiştir.[3] Çağdaş İranlı tarihçiler de, hanedanın Türk asıllı olmadığını ispata çalışmalarına rağmen bunu gerçekleştirememişlerdir. Ayrıca XVI. asır tarih kitaplarında Safevî Devleti'nden Türkmen devleti diye bahsedilmiştir.[4]

Şah İsmail'in kurduğu Safevî Devleti'nin sonraki durumu ve gelişmesi nasıl olursa olsun devleti kuran ve onu ayakta tutan Anadolu Türkleri olmuştur. Dolayısıyla Safevî Devleti, hem din anlayışı hem askeri yapısı ile tam bir Türkmen aşiret devleti olarak kurulmuştur.

Safevî tarikatının kurucusu olan Şeyh Safiyyüddin'in (1252-1334), devlet kurma fikrine sahip olduğuna dair, kaynaklarda açık bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak, oğlu Sadreddin Musa'nın (1334-1393), Azerbaycan'da hüküm süren Melek Eşref tarafından üç ay göz hapsinde tutulması bu tarikatta devlet kurma fikrinin olduğu ihtimalini güçlendirmektedir.[5]

Bu fikir ilk olarak Hoca Ali'nin torunu Şeyh Cüneyt (1447-1460) zamanında daha da belirginleşmiştir. Müthiş bir siyasi ihtirasa ve enerjiye sahip olan Cüneyt, müritlerinin çok artmasından da cesaret alarak kendisini yüksek hakimiyet planlarına kaptırmıştır. Bu amaçla Safevî tarikatını ilk militanlaştıran ve kendisine ilk sultan dedirten 0 olmuştur.[6] Devlet hakimiyetine varmak fikrini gerçekleştirebilmek için birçok seferler düzenlemiş ancak, başarıya ulaşamamıştır. Şeyh Cüneyt'in bu faaliyetleri, Safevî ailesinde uzun süreden beri gizlenen sırrın, ortaya çıkmasından başka bir şey değildir.[7]

Cüneyt'in 1460 yılında Akkoyunlu Sultanı Halil ile yaptığı savaşta öldürülmesi üzerine yerine oğlu Şeyh Haydar (1460-1488) geçmiştir. Babası tarafından gerçekleştirilemeyen gayeyi her ne pahasına olursa olsun sonuçlandırmaya karar vermiş olan Haydar, bu nedenle, müritlerini siyasi maksatlar için kullanılacak bir ordu haline koymasını bilmiştir.[8]

B. Safevîlerin Şiiliği Benimsemesi

Erdebil ve çevresinde kurulan Safevîyye tarikatı başlangıçta Sünni bir tarikat idi. Şeyh Safiyyüddin, Halvetiye tarikatının kurucusu İbrahim Zâhid Geylani'ye mürit olmuş, yanında yetişmiş Sünni bir tarikat şeyhi idi. Safiyyüddin Şiiler için önemli kabul edilen "seyyidlik" iddiasında bulunmuş, ancak bu

düşüncesini bilinmeyen nedenlerle gizlemek zorunda kalmıştır. 1334 yılında Şeyh Safiyyüddin'in ölmesiyle birlikte yerine oğlu Sadreddin Musa geçmiştir. Sadreddin hacca gittiğinde, Medin'e Sultanı Şehabettin Ahmet b. Hüseyin'e soy zincirinin on iki imamdandır yedincisi olan Musa Kâzım'a ulaştığını soruşturup onaylatmış, böylece Safevîlerin seyyidliği iyice belirginleşmiştir.[9]

Bu Sünni tarikatın gelişmesi, devrin Şii ileri gelenlerini telaşlandırmış ve karşı tedbirler almaya yöneltmiştir. Böylece Şiiler kısa zamanda bu tarikata sızmaya muvaffak olmuşlardır. Nitekim o ana kadar Sünni olan bu tarikat şeyhleri, özellikle Hoca Ali (1393-1429) döneminden itibaren Şiiliğe ilgi göstermeye başlamışlardır.[10] Timur üzerinde büyük bir nüfuz kazanan Hoca Ali, Timur'un emri ile Erdebil ve çevresini bir vakfiye olarak elde etmiş ve buraları kendisi için bir nevi sığınak olarak kullanmaya başlamıştır. Bir müddet sonra Erdebil ve çevresinin bu imtiyazlı durumundan yararlanmak isteyen kimseler için, burası bir nevi sığınak olmuştur. Bu dönemde Şiiliğin Anadolu taraflarında da yayılmaya başlaması Osmanlı Türkiyesi için ilk tehlike olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle, Timur'un Ankara Savaşı sonucu Anadolu'dan getirdiği binlerce esiri Hoca Ali'nin şefaati ile serbest bırakması bu grubun tarikata bağlanmasını sağlamıştır. Anadolu'ya geri dönenler ise onun fikirlerinin yayıcı propagandistleri olmuşlardır.[11]

Şiiliği tam olarak benimseyen ise Şeyh Cüneyt olmuştur. O, mevcut Sünni otoritelere karşı militan Şii ideolojisini benimsemiştir.[12] Onun Şiiliği savunması yüzünden amcası Cafer ile arası açılmış, bundan dolayı Safevîye tarikatı biri Sünni diğeri Şii olmak üzere iki kola ayrılmıştır.[13] Amcası Cafer ile olan mücadelesinden dolayı Erdebil'den ayrılmak zorunda kalan Şeyh Cüneyt, Anadolu'ya geçmiş ancak, Şii inançlı olduğu anlaşıldığından burada kendine yer edinemediştir.[14] Şeyh Haydar bu hususta daha da ileri giderek kendisine bağlı olanların kıyafetine yeni bir düzenleme getirmiş, taraftarlarına on iki imamı temsilen on iki dilimli kırmızı Türkmen börtü giydirmiş, bundan dolayı

kendilerine “Kızılbaş” denilmiştir.[15]

Şiiliği İran’da çok katı uygulayan ise Şah İsmail olmuştur. Çoğunluğu Sünni olan İran’da görülmemiş bir zulümle On İki İmam Şiiliği’ni dayatmış ve bunu kabul etmek istemeyen Sünni ulema ve halka gaddarca davranılmış, çoğu ya Şiiliği ya da ölümü seçmek zorunda bırakılmıştır.[16] Tarihçi Kemal Paşazâde’ye göre, Şah İsmail, mezhep değiştirmeyen annesini bile öldürmüştür. Ayrıca ülkede bu ideolojik devrimi gerçekleştirecek yeterince Şii ulema olmadığından Irak’tan Şii alimler çağırılmıştır.[17]

C. Safevî Devleti’nin Kurulmasında Anadolu Türklerinin Rolü

Safevî Devleti’nin oluşumunda en önemli rolü Türkmen aşiretleri oynamışlardır. Safevî Türkmen devleti, şeyh ve şah olan İsmail’e ve onun temsil ettiği harekete Anadolu, Azerbaycan ve diğer bölgelerden gelen konar göçer kökenli Türkmen boylarının Kızılbaş olup oymaklar şeklinde kendisine katılması ile gerçekleşmiştir.[18]

Safevî tarikatı ilk zamanlar Azerbaycan’da yayılmıştır. Bu nedenle Azerbaycanlı tarihçiler, XVI. yüzyıl başlarında kurulan Safevî Devleti’nin, İran devleti değil, Azerbaycan Türklerinin devleti olduğu kanaatine varmışlardır.[19] Tarikatın ilk yayılma alanı Azerbaycan olsa da zamanla Anadolu bu tarikatın en önemli yayılma alanı haline gelmiş ve Safevî Devleti’nin kurulmasında ve gelişmesinde yegane rolü Anadolu’dan İran’a giden Türkmen boyları oynamışlardır.

Ayrıca gerek bu devlet zamanında ve gerekse bundan sonra İran’da hakim ve imtiyazlı unsurları onlar teşkil etmişlerdir. Bu hakim Türk camiası içinde oynadıkları siyasi roller ve miktarlarının çokluğu itibarıyla birinci mevkiyi Şamlı, Ustaçlı, Afşar, Zülkadir, Tekeli, Kaçar, Rumlu gibi başlıca yedi kabile işgal ediyordu ki bunlar derecesinde rol oynamaya muvaffak olması dolayısıyla Türkmen kabilesini de bu gruba dahil etmek gerekir. Bayat, Baharlı, Bozcalı, Acurlu, Hınslı, Varsak... gibi kabileler ikinci grubu meydana getirmişlerdir.[20]

Bilindiği gibi, Safevîlerin yaptığı propagandalar sonucu XIV. yüzyıldan itibaren, Anadolu'dan İran'a göçler başlamıştır. Malazgirt Savaşı'ndan itibaren XIII. yüzyılın sonlarına kadar Anadolu'ya yapılan göçler, XIV. yüzyıla gelindiğinde artık tersine dönmüş ve Anadolu'dan İran'a göçler başlamıştır. Bu göçlerin sonuçlarına baktığımızda,[21] Safevî Devleti'nin kurulmasında Anadolu Türklerinin rollerini daha iyi görürüz: Safevî Devleti'ni kuran Anadolu'nun göçebe ve köylü Türkmenleridir.

Safevî Devleti kurulduktan sonrada uzun bir zaman Anadolu'dan beslenmiştir Devletin gelişmesi de bu unsur sayesinde mümkün olmuştur.

Devletin kuruluşu esnasında, Anadolu Türk unsurunun dini anlayışının hakim bulunduğu görülür.

Devleti kuran ve devam ettiren Türk unsuru İran'ın Fars halkı ile kaynaşmayarak varlığını zamanımıza kadar devam ettirmiştir.

Safevî Kızılbaş Türkleri, anayurtları Anadolu ile her türlü münasebetlerini sürdürmüşlerdir.

Şah İsmail, İran'da hüküm sürmüş olan Safevî hanedanının ilk hükümdarı olup, 892 (1486- 1487)'de doğdu. Annesi Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın kızı Halime Begüm, babası ise Şeyh Haydar idi. Şeyh Haydar 1488 Şirvan seferi sonucu ölünce, müritleri Haydarın üç oğlundan biri olan Şeyh Ali'nin etrafında toplandılar.[22] Bunu anlayan Akkoyunlu Sultanı Yâkup Bey, tehlikeyi sezerek üç yeğenini Fars'taki İstahr kalesine hapsedmiştir. Ancak Sultan Yâkup'un ölümü ile oğulları arasında bir taht mücadelesi başlamıştır. Bunlardan Rüstem Bey, saltanat mücadelesinde amcasının oğlu Baysungur'u yenemeyeceğini anlayınca Şah İsmail ve iki kardeşini hapisten kurtarmıştır. Bu da onların müritlerinin toparlamasına fırsat vermiştir. Şeyh Ali Baysungur ile yaptığı iki savaşı da kazanmış ve Rüstem Bey tarafından Tebriz'de parlak bir törenle karşılanmıştır. Ali'nin bu başarısı ve halk üzerindeki manevi etkisi Rüstem Bey'i korkutmuştu. Çok geçmeden onu ortadan kaldırmak için çareler ararken durumdan haberdar olan Şeyh Ali, kardeşlerini de yanına alarak Erdebil'e kaçmaya teşebbüs

etmiş, ancak yolda kendisini takip eden Rüstem Bey kuvvetleri ile yaptığı savaşta öldürülmüştür (1493).[23]

Bu sırada altı yaşında olan ve müritler tarafından Erdebil'e kaçırılan İsmail, Erdebil'in Anadolu mahallesinde Ebe adındaki bir kadın tarafından gizlenmiş, ancak bulunması olasılığı belirince Gilan'a kaçırılmıştır. Burada altı yıldan fazla kalan İsmail, burada kaldığı zaman zarfında çoğu Anadolulu ve Azerbaycanlı Türkmenler tarafından devamlı ziyaret edilmiştir.[24]

Sultan Rüstem bir suikast sonucu 1497'de öldürölünce yerine II. Bayezid'in yeğeni ve damadı olan Göde Ahmet Bey Akkoyunlu tahtına geçmiştir. Ancak tahtın başka talipleri de olduğundan dolayı, Göde Ahmet Bey, şehzadeleri isyana kışkırtan bazı beyleri ortadan kaldırmaya başlamış ancak, bu beyler bir komplo ile Göde Ahmet Bey'i öldürmüşlerdir. Bu da ülkede iç karışıklıkların çıkmasına neden olmuştur. Bu karışıklık ve merkezi otorite boşluğu ise Şah İsmail'in işine yaramıştır.[25] Bunun üzerine, 1499 yılında 12 yaşında olan İsmail, Gilan'dan ayrılarak Hazar denizinin batısındaki Tarum'a gelmiş oradan da Erdebil'e geçmek istemiştir. Ancak Erdebil valisi kendisini şehre almayınca Hazar kıyısında bulunan Erçivan'a gitmiş ve 1500 kışını orada geçirmiştir.

Şah İsmail'in amacı Anadolu'ya gitmektir. Bu nedenle Anadolu'daki yandaşlarına Erzincan'a gelmeleri için haberciler yollamıştır. Bu sırada II. Bayezid Modon ve Koron'un fethi ile meşgul olduğundan, Şah hiçbir zorlukla karşılaşmadan Sarıkamış yaylasına gelmiştir. Burada birçok Türkmen tarafından ziyaret edilen Şah İsmail, Ağustos 1501'de emrinde bulunan yedi bin kişilik kuvvetiyle Erzincan'dan ayrılmıştır.

Bu kez hedef Şirvan idi. İsmail hem babasının ve dedesinin öcünü alacak hem de zengin ganimetler elde edecekti. Sonuçta, Cebani denilen yerde yapılan savaşta, Şirvan ordusunu ağır bir mağlubiyete uğratmış ve Ferruh Yesar öldürülmüştür.[26]

Ardından Şemahı ve Bakü'ye hücum ederek buraları ele geçiren Şah İsmail, 1501 yılında Akkoyunlu hükümdarı Elvend Mirza'yı Nahçıvan'da yenerek Akkoyunlu Devleti topraklarının yarısına hakim olmuş böylece Tebriz'e gelerek hükümdarlığını ilan

etmiştir. Daha sonra Akkoyunlulardan Irak ve Fars hükümdarı Murad Beyi Hemedan'da yenerek Şiraz'ı ve Bağdat'ı ele geçirmiştir. Burada Sünni ulema ve halkı kılıçtan geçirmiş,[27] kaçabilenler ise Memlük ve Osmanlılara sığınmışlardır. Dolayısıyla şehzadeler arasında parçalanarak iyice zayıflamış olan Akkoyunlu Devleti kısa zamanda Şah İsmail'in eline geçmiştir.

2. II. Bayezid Döneminde Osmanlı-Safevî İlişkileri

A. Safevi Tarikatı Döneminde Osmanlı-Safevî İlişkileri ve Anadolu'da Yapılan Şii Propagandalar

Safevî tarikatının kurucusu Şeyh Safiyyüddin, Osman Beyin çağdaşı idi. Osman Bey Anadolu'da bir uç beyliği olarak gelişmeye çalışırken, Şeyh Safiyyüddin de Erdebil şehrinde tasavvuf alanındaki derin anlayışı ile ün salıyordu. Zamanla Osmanlılar beylikten sultanlığa geçerken, Safevî şeyhleri de tarikatlarını Azerbaycan, Kafkasya ve Doğu Anadolu bölgelerinde yaymaya devam etmişlerdir.[28] Öyle ki Safevi şeyhlerinin şöhreti zamanla Erdebil şehrini aşarak Irak, Suriye, Anadolu ve İran'ın diğer bölgelerine ve hatta Türkistan'a kadar ulaşmış ve buralardan, bu şeyhleri ziyaret için akın akın insanlar gelmeye başlamıştır.[29] Bu bağlamda Safevî tarikatının kurulduğu ilk yıllardan itibaren Anadolu'nun heterodoks Türklerinden çok sayıda mürit Erdebil'e Şeyh Safiyyüddin'i ziyarete gitmiştir.[30] Anadolu'dan Erdebil'e ilk gidenler Erzincan dolaylarında oturan Türkmenler olurken; Teke ilindeki Türkmenlerin Erdebil ile ilişkileri ise Şeyh Sadreddin zamanında başlamıştır.[31]

Hatta tarikatın bu şöhreti, Osmanlı padişahlarının sarayına kadar varmıştır. Bu nedenle Erdebil'e her yıl "Çerağ akçesi" adı altında kıymetli hediyeler göndermişlerdir.[32] Bu çerağ akçeleri o kadar muntazam gönderilmiştir ki, bir defa aksadığında Şeyh Cüneyt Edirne'deki Osmanlı padişahı Sultan Murad'a şikayette dahi bulunmuştur.[33]

Ancak, tarikatın Hoca Ali döneminden itibaren Şiiliğe ilgi göstermeye başlaması ve bu inancını Anadolu taraflarında

yaymak istemesi Osmanlı için ilk tehlike olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle, Şeyh Cüneyt'in, Anadolu'ya yaptığı gezi sırasında bu tehlike daha belirgin bir şekilde kendini belli etmiştir.[34] Bu sırada Osmanlı padişahı bulunan II. Murad'a, bir müridi ile hediyeler göndererek kendisine yurtluk bir yer verilmesini istemiştir. II. Murad hediyeleri kabul etmekle birlikte, devlet ileri gelenleri ile istişârede bulunarak bu şeyhin Osmanlı ülkesinde kalması halinde halk arasında Şiiliğin yayılacağı endişesiyle şeyhin isteğini reddetmiştir. Şeyhe gönderdiği mektupta "yedi derviş bir posta oturur ancak iki hükümdar bir tahta sığmaz" cevabını vermiştir.[35] Bunun üzerine Osmanlı topraklarını terk etmek zorunda kalan Cüneyt, Konya'ya giderek Karamanoğlu İbrahim Bey'e iltica etmiş ancak, Şiilik iddiaların tekrarladığı için burada da kendisine yer edinememiştir.

Şeyh Cüneyt'in 1460'da ölümü ile Safevîliğin yayılması bir süre duraklasa da, Şeyh Haydar zamanında yapılan devamlı ve etkili propaganda ile Anadolu'daki tarikat mensupları çoğalmış ve bunlar nezir ve hediyelerle Erdebil'deki şeyhlerini ziyaret etmeye devam etmişlerdir. Ayrıca Anadolu'dan Erdebil'e gidenler için Erdebil'de Anadolu'luların oturduğu bir de mahalle kurulmuştur.[36]

B. Şah İsmail Döneminde Osmanlı-Safevî İlişkileri ve Anadolu'da Yapılan Şii Propagandalar

Şah İsmail, 1501 yılında şahlığını ilan ettikten sonra Irak taraflarını tamamen istila etmiş ve 1504'te II. Bayezid'e elçiyle birlikte hediyeler göndererek bu başarılarını bildirmiş kendisine tebriknâme ile karşılık verilmiştir.[37] Bu sırada yenilgiye uğrayan Akkoyunlu şehzadelerinden Murat Bey, Alaüddevle Bozkurt'un yanına sığınmış ve onun damadı olmuştu. Bu ikisinin kendi üzerlerine geleceklerini duyan Şah İsmail hızla hareket ederek Elbistan üzerine yürümüş ancak, bu hareketini Elbistan üzerine yürüyerek değil, Osmanlı topraklarına girerek sürdürmüştür.

Şah İsmail'in Tokat taraflarına geldiği haber alınır alınmaz

Yahya Paşa kumandasında Ankara taraflarına asker sevk edilmiştir. Bunun üzerine Osmanlı topraklarında gözü olmadığını belirten Şah İsmail özür dileyerek hızla Elbistan'a girmiştir. Topraklarına girmekle kendisini bu yoldan beklemeyen Dulkadiroğlu Alaüddeve'yi gafil avladığı gibi, Anadolu'nun Alevi zümreleri arasında böylece propaganda da yapmıştır.

İsmail, 1507'de Harput ve Diyarbakır'ı ele geçirmiş ve Diyarbakır'da Alaüddeve'nin bir oğlu ve iki torununu öldürtmüştür. Daha sonra Diyarbakır valiliğine Muhammed Han Ustaçlı'yu tayin ederek İran'a geri dönmüştür.[38] Şah İsmail, Dulkadir seferi ile hem Osmanlıların hem de Memlükler'in tepkisini ölçmek istemiştir.

Bu şekilde, Osmanlıların doğu sınırında, Şah İsmail öncülüğünde bir gücün ortaya çıkması Osmanlıları, Özbekleri hem de Memlüklüler'i kısacası bütün Sünni İslam dünyasını tehdit etmiştir. Avrupa Hristiyan alemi de yeni ortaya çıkan bu gücün Osmanlı Devleti'nin ve Müslümanların Avrupa'dan atılmasında oynayabileceği rolü görmekte gecikmemiştir. Papa bir mektubunda Şah İsmail'in zuhurunu "Türklerle karşı harekete geçebilmek için ilahi bir fırsat" olarak değerlendirmiştir.[39]

Bu dönemdeki şii propagandalara gelince; Osmanlı Devleti Türkmen geleneklerine dayalı olarak kurulduğu halde, devletin ve kent hayatının kurumlaşması geliştikçe Türkmen hayat tarzından uzaklaşmakta, üstelik, Türkmenleri yerleşik hayata geçmeleri ve vergi vermeleri için zorlamakta idi. Osmanlı'nın bu zaafını Safevî hükümdarı Şah İsmail iyi yakalamıştır. Bu sayede Türkmenlerin mehdici umutlarına seslenen ve onların kurulu düzene tepkilerini işleyen bir Kızılbaş hareketi başlatmıştır.[40] Şah İsmail'in bu propaganda faaliyetlerinin ve tesir sahasının geniş olmasını sağlayacak şartlar Osmanlı Devleti'nin siyasi yapısında da vardı. Osmanlı hükümdarının zaafı, vükelanın kayıtsızlığı, şehzadelerin hükümdar olmak hususundaki rekabetleri bu cümledendi.[41]

Şah İsmail'in devletini güçlendirebilmesi ve başarılarını devam ettirebilmesi için Türkiye'deki ana müritler topluluğu

ile eskisi gibi sıkı bir şekilde münasebetleri sürdürmesi, sayısını çoğaltması ve onların İran'a gelmelerini sağlaması gerekmekte idi. Çünkü kendisi ve taraftarları İran'da henüz sevilmeyen ve hatta nefret edilen müstevli bir yabancı gibiydiler. İsmail kuvvet zoru, şiddet hareketleri ile hüküm sürüyordu. Bu nedenle Türkiye'den beslenmek zorundaydı.[42] Ancak Osmanlı ile bir savaşı göze alamıyordu. Onu silah gücüyle ortadan kaldırmanın mümkün olmadığını farkettiğinden, içeriden zayıflatma yolunu seçip, Türkmen zümreleri arasında yoğun bir propagandaya girişmişti.[43]

Safevî propagandasının sözlü ve yazılı olmak üzere iki şekilde yürütüldüğü görülmektedir. Sözlü propaganda özel olarak yetiştirilmiş "halife" ya da "dai" denilen misyonerler aracılığıyla yapılmıştır. Bu halifeler sadece Anadolu'da ve Rumeli topraklarındaki heterodoks kesimler arasında değil hemen her kesim içerisinde görev yapmışlardır. Ancak asıl hedef kitleler, heterodoks nüfusun çoğunlukta olduğu bölgelerdi. Yazılı propaganda ise, Şah İsmail'in bizzat yazdırdığı kitap ve risalelerle yapılmıştır. Bunlar, yine halifeler aracılığıyla gizlice Osmanlı topraklarına sokulmuş ve sözü edilen bölgelerde dağıtılmıştır.[44]

Yine Bayezid'in Arnavutluk seferi dönüşünde Işık adında bir Kızılbaş'ın, kendisine suikast yapmak üzere iken öldürülmesi,[45] propagandaların yeniçeri askerlerine ve bazı devlet adamlarına kadar sirayet etmesi,[46] bu propaganda faaliyetlerinin ne kadar genişlediğini ve önemli boyutlara ulaştığını göstermektedir.

■ Kısaca Şah İsmail'in Anadolu'daki Şii propagandasının başarıya ulaşmasında çeşitli avantajları vardı:

1. Devletin merkezileşmesi ile konar-göçer grupların yerleşik hayata geçmeleri ve vergi vermeleri için zorlanmaları Osmanlı ile bu göçebe grubu karşı karşıya getirmiştir.

2. Türkmenlerdeki mehdicilik anlayışı: Şah İsmail, Türkmen kitlelerine beklenen mehdinin kendisi olduğunu, onları Osmanlı'nın zulmünden kurtaracağını, Tanrı'nın bir mehdi

hüviyetinde kendi bedenine geçtiğini yazdığı şiirlerinde açıkça ifade etmiştir. Şah İsmail biri toplumsal, diğeri inançla ilgili bu iki avantajı başarılı bir şekilde işlemesini bilmiştir.

Allah Allah deyin gaziler Şah menem
Karşu gelün secde kılun gaziler din-i Şah menem.

3. Ayrıca onun propagandasının başarısında karizmatik kişiliği ile tarikat ve askeri nitelikli bir kökenden gelmiş olması da etkili olmuştur.[47]

4. Yine kendisine bağlanan beylere hem alışageldikleri serbest bir hayat, hem önemli bir siyasi- askeri rol hem de tarikat çerçevesi içinde dini bir heyecan vaadederek onları kendi tarafına çekmeyi başarmıştır.[48]

5. Çinlilerin çok önce söylediği gibi “imparatorluk at sırtında zapt edilir, ama at sırtında yönetilemez” düsturundan hareketle Osmanlı Devleti yerleşikliğe çok büyük önem vermiş ve ordusunda da bunu takip etmiştir. Yine, vergi politikasını da göçebeleri yerleşime zorlamak ya da en azından bilinen bir güzargahta tutmak ve sayılarını en aza indirmek için çaba sarfetmiştir. Bu şartlar altında göçebelere, ilk zamanlar Karamanoğulları sonra ise göçebeler için cennet vaad eden Safevi altarnatif olmuş ve özellikle göçebeler yapılan propagandalardan etkilenmişlerdir.[49] Şah İsmail’in Hatai mahlaslı, son derece akıcı, çekici ve saf Türkçe ile söylediği nefesleri, şiirleri, yalnız Alevi zümreleri etkilemekle kalmamış aynı zamanda onun Anadolu’ya saldıgı adamlarının Türkmenleri ve sade köylüyü kandırma hususunda en güçlü ve etkili silahı olmuş böylece Anadolu patlamaya hazır mayın tarlasına dönmüştür.[50]

C. Safevî Devleti’nin Etkisinde Anadolu’da Çıkan İsyanlar

■ Şahkulu İsyanı

Şahkulunun Menşei: Safevîler’in yoğun propagandalarının somut

bir sonucu olarak 1511 yılında Anadolu'da bir isyan başlatılmıştır. İsyanın tertipçisi ve lideri Şahkulu adında biriydi. Baba Tekeili veya Karabıyık oğlu da denilen bu zâta Osmanlı kaynakları Şeytankulu adını vermişlerdir. Bunun babası Şeyh Haydar'ın halifesi olup Korkudili'ne bağlı Yalımlı köydendir.

Bir müddet Şeyh Haydar'ın hizmetinde kaldıktan sonra Tekeili'ne gelmiş, burada şeyhinin tarikatını yaymaya başlamıştır. Babası Hasan Halife ile kendi köyleri civarında bir mağaraya çekilip ibadetle meşgul olan Şahkulu'nun zühd ve takvası etrafta meşhur olmuş, hatta Sultan Bayezid bu baba oğula her yıl 6-7.000 akçe yollamıştır. Ancak Şahkulu sadece ibadetle meşgul olmamış, Batı Anadolu, Serez, Selanik taraflarına yolladığı adamları vasıtasıyla halkı Şah İsmail'e biate çağırmıştır.[51]

■ Şahkulu İsyanını Hazırlayan Sebepler:

Yukarıda birçok yerde ifade ettiğimiz gibi eski Türk geleneklerine sıkı sıkıya bağlı olan ve büyük çoğunluğu göçebe olan Tekeili Türkmenleri, Erdebil ile haberleşmeyi kesintisiz sürdürmüşlerdir. Bu durum orada Safevî hanedanı lehine, Osmanlı'nın aleyhine bir kamuoyunun oluşmasına neden olmuştur.[52] Ayrıca Şeyh Cüneyd'in Anadolu gezisi (1450) ve onun Toros Dağlarındaki Varsak Türkmenleri arasında bulunması İran'a olan bağlılığı daha da arttırmıştır.[53] Ayrıca XVI. yüzyıl başlarında nüfus artışına bağlı olarak ekonomik ve sosyal bunalımlarda göçebe Türkmenleri ve yoksul köylüleri Osmanlı ile karşı karşıya getirmiştir.[54] Yine kırsal kesim ile bazı tımarlı sipahi gruplarının maruz kaldıkları toplumsal ve ekonomik sıkıntılar, mahalli yöneticilerin baskı ve idaresizlikleri, merkezden uygulanan yanlış tımar politikası, göçebe halkın yerleşik hayata geçmesinin istenmesi ve onlardan vergi tahsili yoluna gidilmesi, bu iş için görevlendirilen devşirme kökenli bürokratların tavizsiz ve müsamahasız tutumları, bazı yöneticilerin bu zümrelerin hayat tarzlarını âdet ve geleneklerini, özellikle inançlarını aşağılamaları

onları Osmanlı iktidarına karşı kışkırtmağa kâfi gelmiştir.[55] Bunu iyi bilen Şahkulu, düşüncelerini ilk kez bu bölgede yaymaya başlamıştır. Yine bu bölge, Orta Asya'dan göçen Türkmenlerin en yoğun bulunduğu yerlerdi. Dolayısıyla Şahkulu'nun başarısı için toplumun düşünce yapısı elverişliydi.[56]

Bütün bunlarla birlikte, Tekeili'nde şiiliğin daha fazla yayılmasında ve taraftar bulmasında şu hadisenin önemli rol oynadığı belirtilmekte ise de kesin bir bilgi yoktur; Bilindiği gibi Ankara Savaşı'ndan sonra Timur bütün Anadolu'yu yağmaladığı halde Timur'un hüsn-i tevcihini kazanmış olan Şeyh İsmail Safevi'nin üçüncü derecede dedesi olan Şeyh Sadreddin, bu hesapsız yağmalar esnasında Timur'un yanında bulunmuş ve onun iltimasıyla Tekeili bu tahribata fazla mazhar kalmamıştır. İşte o zamandan beri Teke ahalisi şiiliğe mütamayıl bulunmuştur denilmektedir.[57]

II. Bayezid'in sağlık durumunun bozulmuş olması, vezirlerin yönetimdeki paylarını artırmaları, şehzadelerin birbirleri ile mücadele etmeleri,[58] Anadolu'daki mevcut yapıyı hazırlarken Şahkulu'nun da işini kolaylaştırmıştır.

Ayaklanma belirtilerinin Safevî Devleti'nin kurulmasından hemen sonra ortaya çıkması ve isyanın doğrudan doğruya Osmanlı saltanatına karşı olması da[59] isyanın siyasi bir boyut taşıdığını göstermektedir.

İsyanın Başlaması ve Gelişmesi: Hasan halife öldükten sonra Şahkulu örgütleme ve propaganda işini eline almış; Kapulu Kaya'da Döşeme Derbendinde toplantılar yapmaya başlamış, müritlerinden Saferi Siroz'a, İmam Oğlu'nu Selanik'e, Taceddin'i Zağra Yenicesi'ne ve Pir Ahmet'i Filibe'ye göndermek suretiyle geniş bir propaganda faaliyetine girişmiştir. Osmanlı yönetimi bu gelişmelerin farkındaydı. Nitekim Filibe Sancakbeyi, Şahkulu'nun müritlerinden Pir Ahmet'i yakalayarak gerekli bilgiyi almış ve divana bildirmişti.[60] Öte yandan Antalya kadısı, Şahkulu'nu yakın izlemeye almış ve şehrin subaşısını göndererek, Döşeme Derbendi'nde yapılan toplantılarını bastırmış ancak Şahkulu kaçmayı başarmıştır. Yakalanmaması Şahkulu'na daha bir

olağanüstülük kazandırmış, halkın gözünde onu yüceltmıştır. Hatta onun peygamber ve mehdi olduğunu dahi iddia etmeye başlamışlardır.[61]

Şahkulu ortamı müsait bulunca harekete geçerek önce, Antalya'dan Manisa'ya gitmekte olan Şehzade Korkud'un adamlarına, ekserisi sipahi olan 4-5 bin kişilik kuvvetiyle saldırarak çoğunu öldürmüştü, ancak Şehzadenin otağını alamamıştır. Bunun üzerine Antalya Subaşı Hasan Bey ile Korkud'un defterdarı, bir kısım Sünni halktan oluşturdukları 3.000 kişilik bir güçle Korkud'un yardımına gelmişler ve Şahkulu'na saldırmışlarsa da, yenilerek Antalya kalesine çekilmek zorunda kalmışlardır.

Bu başarısı üzerine kendine daha da güvenen Şahkulu, harekete geçerek Antalya, Kızılcakaya, İstanos, Elmalı, Burdur, Keçiborlu gibi merkezleri basmış; buralarda yaşayan Alevi Türkmenleri etrafına toplamak istemiştir. Şehzade Osman'ın divana gönderdiği raporda, Şahkulu'nun ilerleyişi sırasında cami, mescit, zaviye ve medreseleri yakıp yıktığını, eline geçirdiği Kur'an'ları ateşe attığını, insan ve hayvan ayırmaksızın öldürdüğünü bildirilmektedir.[62]

Burdur'a kadar gelen Şahkulu'nun etrafına 20.000 kişi toplanmıştır ki, bunların çoğunu çoluk çocuk, mal ve hayvanları ile gelen Tekeili Türkmenleri teşkil etmiştir. Tekeili'nde bir Türkmen devleti kurmak isteyen Şahkulu, Tekeili sipahilerinin teşvikleri ile Kütahya önlerine gelmiş; burada üzerine gönderilen Karagöz Paşa'ya önce yenildiyse de daha sonra galip gelerek Karagöz Paşayı esir almıştır. Bu başarıdan sonra Şahkulu, Alaşehir ovasında Şehzade Korkud'un gönderdiği güçleri yenerek Bursa üzerine yönelmiştir.[63]

Bunun üzerine işin ciddiyetine varan Osmanlı Devleti veziriazam Hadım Ali Paşa, Amasya valisi Şehzade Ahmet ve Beyşehir sancakbeyi Şehinşah'ın oğlu Şehzade Mehmet isyanı bastırmakla görevlendirilmişlerdir.[64] Ancak, Konya valisi Şehinşah ile Şehzade Ahmet'in oğlu Murat Şahkulu ile birleşmişlerdir. Sünni olan Memlük sultanlığı ile Adana'ya hakim olan Ramazanoğulları ise Osmanlıları desteklemişlerdir.[65] Bu sırada Hadım Ali Paşa, emrindeki

kuvvetlerle isyancıları Altıntaş kasabası yakınlarında sarp bir dağda çevirmiştir. Burada isyancılar imha edilecekken, Şehzade Ahmet'in başlamış bir taht kavgasında yeniçerileri kendi yanına çekmek için onlara para dağıtarak kendisine biat etmelerini istemesi, ancak yeniçerilerin bu teklifi kabul etmemeleri, onlara küsen şehzadenin kendi sancağına çekilmesi, etrafları çevrilmiş olan asilere kaçmaları için fırsat vermiştir.[66] Kaçanları takip eden Hadım Ali Paşa, Çubuk Ovası'nda asilere yetişmiştir. Sivas yakınlarındaki Gedikhanı'nda yapılan savaşta Şahkulu öldürülmüştür. Ancak bu sırada Hadım Ali Paşa'da şehit düştüğünden Osmanlı kuvvetleri asileri takip edememiştir.

Şahkulu'nun önceden vezir olarak adlandırdığı kişiler 15.000 dolayında Türkmen'i İran'a götürmüştür. Bu savaş sonrası, İran'a doğru çekilen Tekeili sipahileri ve Türkmenler, Erzincan'da hacca giden bir İran kervanına saldırmışlar, birçok adam öldürüp malları yağmalamışlardır. İsyancıların reislerine II. Bayezid'e karşı neden ayaklandıklarını sorduğunda, isyancılar "Ol padişah yaşlandığından vücudunun rahatsızlığı ülkenin kargaşasına yol açtı. Ülkeye düzen getirecek önlemleri almaktan el çekti. Vezirlerin ellerini uzatmalarıyla ortaya nice zulümler çıktı. Onların ettiklerine dayanamayıp bu yolu seçtik. Özellikle Şah hazretlerinin kapısına yüz sürmek ve güzel varlığını görmek muradımız ve gönlümüzün tek dileği idi" demişlerdir. Şah İsmail ise "Sultan Bayezid Han ile arasında baba oğul töresinin geçerli olduğunu bilirken buna el uzatmanın bize dokunacağını ne hoş aklına getirmedi. Özellikle bizim kervana nasıl saldırıya kalkıştın. Tüccara saldırmak yol kesicilerin işidir" diyerek isyancıların elebaşlarını kaynar su dolu kazanlara atarak cezalandırmıştır.[67] Ayrıca, İran'a gelen bu kalabalık grubu küçük gruplara ayırarak ülkenin çeşitli yerlerine yerleştirmiştir.

■ Şahkulu İsyanının Sonuçları:

Şahkulu'nun asıl gayesi Şah İsmail adına sadece bir isyan

çıkarmak veya İran'a gitmek değildi. Daha ilk başarılarından itibaren en güvendiği adamları vezirliğe, beylerbeyi ve sancakbeyliğine ataması, onun maksadının çok büyük olduğunu[68] gösteriyor. Şahkulu olayını çıkaran kişilerin Şah İsmail eliyle en şiddetli biçimde, kaynar kazanlarda haşlatılarak cezalandırılması bu olayda Şah İsmail'in onayının olmadığını göstermektedir. Çünkü Şah İsmail, Osmanlıyı düşman edinmenin gereksizliğini çok iyi biliyordu. Bu nedenle, Şah İsmail'in Anadolu ile ilgili plan ve projelerini altüst eden ilk olay Şahkulu isyanıdır. Osmanlı Devleti'ne karşı başlatılan bu ayaklanma hem Safevî hem de Osmanlı tarihi için bir dönüm noktası olmuştur. Çünkü her iki devletin de bünyesinde beklenmedik değişikliklere neden olmuştur.[69]

II. Bayezid, bu isyandan sonra Teke ve Hamid ili yöresinde bulunan Şii Alevileri, 1501'de olduğu gibi sürgüne tabi tutmuştur. Anadolu'da 50.000 kişinin ölümüne neden olan bu isyan ve birbiri ardına yapılan sürgünler yüzünden Tekeili'ndeki halkın azaldığı, belli başlı kaza ve nahiyelerin ise küçüldüğü anlaşılmaktadır.[70] Bu göç ve sürgünler sonunda olsa gerek, birçok köyün mezraaya dönüştüğü ve mezraaların 1455[71] tarihinde yapılan tahririne göre 1520 ve 1530 tahririnde[72] arttığı görülmektedir. Aynı durum Hamid-ili sancağında da görülmektedir.. Burada da birçok köy boşalarak mezraaya dönüşmüştür.[73] Bütün bunlar Teke ve Hamid bölgesinde yapılan sürgünlerin çok geniş ve kapsamlı olduğunu ya da kendi istekleriyle İran'a giden halktan dolayı birçok köyün boşaldığını göstermektedir. Bu isyanı müteakip İran'a giden Tekeili'lerin nüfusunun 15.000 olması ve bundan sonra da göç ve sürgünlerin devam etmesi nüfus bakımından bölgenin içine düştüğü durumu gözler önüne sermektedir.[74] Yine bu bölgeden Kıbrıs, Rodos ve İstanbul gibi yerlere de sürgünler yapıldığı görülmektedir. Ancak, bu sürgünlerin heterodoks eylemlerle ilgisi bulunmamaktadır. Bu sürgünlerin amacı huzuru bozan fesat ehlini cezalandırmak, yeni fethedilen bazı yerlerin imar ve iskânına yardımcı olmak, merkezi otoriteyi güçlendirmek en önemli etkidir.[75]

Bu ayaklanmayı sadece Kızılbaş isyanı olarak nitelemek doğru

değildir. Çünkü sadece Kızılbaş zümrelerin katıldığı bir hareket olmayıp, Kızılbaş çevreleri kadar olmasa da, Sünni kırsal kesimden ve tımarlı sipahilerden de bir takım insanların bulunduğu görülmektedir. Ama ağırlıklı kesim ve ayaklanma lideri Kızılbaş idi.[76]

D. II. Bayezid'in Safevîlere Karşı Aldığı Tedbirler

Osmanlı Devleti'nin doğu sınırında Safevî Devleti'nin kurulması, bölgede dengeleri altüst etmiştir. Daha önce Timur istilasıyla yıkılma tehlikesi geçiren Osmanlı Devleti yine doğuda zuhur eden bir başka Türk asıllı devletin nefesini ensesinde hissetmeye başlamıştır. Bu defaki tehlike aslında Timur istilasından daha da büyüktür. Çünkü Şah İsmail, Anadolu Türkmenleri arasında yaptığı propagandalar ile halkı kendine çekmekte ve Osmanlılar aleyhine büyük bir isyan hazırlamakta idi. Öyle ki yaptığı propagandalar ile kendisine aktif bir taraftar kitlesi toplamıştı. Faruk Sümer'e göre, "Safevî tarikatının Anadolu'da bu kadar gelişmesinde ve Safevî devletinin kurulmasında II. Bayezid'in gevşek idaresinin mühim bir rolü olmuştur". Buna rağmen, Bayezid'in gelişen olaylar karşısında tamamen kayıtsız kaldığı da söylenemez.

Safevî şeyhlerinin özellikle de Şah İsmail'in, Anadolu'da yürüttüğü tarikat faaliyetlerinin ardında dini bir heyecandan ziyade siyasi amaçların bulunduğunu çok iyi bilen Sultan II. Bayezid, Şah İsmail'e gönderdiği mektupta onu uyarırken "tarikat faaliyetlerini bu fani dünyada hakimiyet kurmak için bir araç olarak kullanmasını ve böylece Müslümanlar arasına ihtilaflar sokmasını" eleştirmiştir.[77]

Özellikle Anadolu'dan İran'a yapılan göçler ve ziyaretler de Osmanlı Devleti'ni tedirgin eden konulardan biriydi. İran'a gidenlerin geri dönmediğini ve Anadolu'daki yandaşlarının giderek arttığını gören Bayezid, bir takım tedbirler alma gereği duymuştur. İlk olarak, 1501 yılında, Tekeili ve Hamidili'nin bazı Şii ve Alevi halkı, yeni fethedilen Modon ve Koron kalelerine sürülmüşlerdir. Ayrıca Anadolu'nun İran ile sınırı kapatılarak giriş ve çıkışlar yasaklanmıştır. Bu bir

zaruret idi. Çünkü, Anadolu'daki Türkmenlerin Şah'a bağlılıkları sadece dini bir inanç olma çizgisini aşarak, para yardımı, asker olarak gidip ordusuna katılma ve casusluk etmek gibi yardımlarda da bulunmuşlardır.

II. Bayezid'in İran sınırında aldığı tedbirler Şah İsmail'in işine gelmemiştir. Çünkü gücünü Anadolu'dan gelen müritlerden alıyordu. Bu nedenle Şah İsmail, Bayezid'e gönderdiği mektubunda, tarikat mensuplarının ziyaretine mani olunmamasını rica edince, II. Bayezid ziyaretten sonra geri dönmeleri şartıyla bu yasağın uygulanmayacağı cevabını vermiştir.[78] Bütün bu gelişmelere rağmen II. Bayezid, Şah'a karşı açık bir saldırıya girmek istememiştir. Safevî propagandasının kendi askerlerini ve Anadolu'da sufilikle karışık Türkmen yapısını etkileyebileceğinden çekinmiştir. Bu nedenle Şah İsmail ile yazışmaya girerek onu bu mezhebe karşı tutumundan vazgeçirmeye çalışmıştır. Şah'ın Sünni ulema ve halkı katletmesi, cami ve türbeleri yıkması bile Bayezid'in bu tutumunu değiştirmemiş,[79] sadece onu uyarmakla yetinmiştir. Şah İsmail de şimdilik Osmanlı hükümdarı ile bir mesele çıkarmak istememiş ve yazdığı mektuplarda çok saygılı davranarak Bayezid'e baba diye hitap etmiştir.

Safevî saldırılarına karşılık, Sivas kalesi onartılmış, gelebilecek saldırıları önlemek için 15 sancakbeyi Sivas'ın doğusunda sınır boylarına yerleştirilmiştir.[80]

E. Şehzadeler Mücadelesi ve Osmanlı-Safevî İlişkileri Açısından Önemi

Sultan II. Bayezid'in Abdullah, Şehinşah, Alemşah, Ahmet, Korkut, Selim, Mehmet ve Mahmut isimlerinde sekiz oğlu vardı. Ahmet, Korkut ve Selim hariç diğerleri babalarının sağlığında ölmüşlerdi. Dolayısıyla taht mücadelesi bunlar arasında olmuştur.[81]

II. Bayezid'in son senelerinde onun gerek yaşlı olması gerekse tahttan feragat edeceğini açıklaması, şehzadelerin erken bir taht kavgasına girişmelerinde önemli bir rol oynamıştır. Sonuçta kardeşler arasında yapılan rekabeti, Şehzade Selim[82]

yeniçerilerin ve halkın da desteğiyle kazanmış ve Osmanlı tahtına çıkmayı başarmıştır. Bayezid tahtı, oğlu Selime bırakarak Dimetoka'ya gitmek üzere İstanbul'dan ayrılmış, 10 Haziran 1512 Perşembe günü Edirne'ye varmadan Hafsa yakınlarındaki Abalar köyünde vefat etmiştir.[83]

Böylece şehzadeler mücadelesi;

Safevîler'in Anadolu'daki faaliyetlerini kolaylaştırmıştır. Anadolu'nun bu karışık ortamından yararlanan Şah İsmail, Anadolu'nun her tarafına hatta Rumeli taraflarına bile halifeler göndererek Şii propagandaları yaptırmıştır.

Şah İsmail, halifeleri aracılığıyla Anadolu'da mevcut yapıyı hazırlamış ve merkezi idarenin zayıflığından da yararlanarak, Anadolu'da Şahkulu ve Nur Ali isyanlarının çıkmasını sağlamıştır.

Şehzadeler kendi aralarındaki rekabetten güçlü olarak çıkmak için Safevî şeyhleri ve halifeleri ile işbirliği yapmış hatta Kızılbaş tâcı giymişlerdir. Bu da Safevî propagandasının yayılmasını daha da kolaylaştırmıştır.

Osmanlı Devleti'nin aldığı tedbirlere rağmen binlerce kişi şehzadeler mücadelesinin yarattığı karışık ortamdan yararlanarak İran'a geçmeyi başarmıştır.

■ Sonuç

XVI. yüzyılın başlarında kurulmuş olan Safevî Devleti'nin, kökleri çok daha uzun bir geçmişe dayanmaktadır. XIV. yüzyılda Şeyh Safiyyüddîn'e dayanan sufî bir tarikat iken, XV. yüzyılda devrimci bir hareket haline gelmiş, ayrıca inançları giderek Şiileşmiş ve böylece tarikat siyasal bir özellik kazanmıştır. İlk andan beri devlet kurma fikrine sahip olan ancak bunu bir sır gibi saklayan Safevî şeyhleri, bu amaçlarını Şeyh Cüneyt döneminden itibaren açıktan açığa yürütmeye başlamışlardır. Çünkü bu şeyhler dergâhlarında değil savaş meydanlarında ölmüşlerdir. Ayrıca, müritlerinin her geçen gün artması onları bu konuda teşvik ederken, tarikat reisliğinin babadan oğula geçmesi de bu dini topluluğun sonradan siyasi bir birlik

haline gelmesine yardım etmiştir.

Safevî Devleti'nin kurulmasında ve gelişmesinde Azerbaycan, Anadolu ve diğer bazı bölgelerden gelen göçebe Türkmen boyları önemli rol oynamışlardır. Bilindiği gibi, XIII. asırda Moğol istilasası yüzünden Orta Asya, Azerbaycan ve İran'daki göçebe Türkmenlerin büyük kitleler halinde Anadolu'ya gelmesi Müslüman ve Türk nüfusunu artırırken aynı zamanda göçebe ve heterodoks Türkmen nüfusunu da artırmıştı. Osmanlı Devleti zamanla merkezileştikçe bu göçebe halk, yerleşik hayata geçmeleri için zorlanmışlardır. Ancak, merkezi otoriteden hoşlanmayan ve başına buyruk yaşamaya alışkın olan bu insanlar yerleşik hayata geçmemek için direnmişlerdir. Tam bu sırada doğuda zuhur eden Safevî Devleti, Anadolu'da kenarda kalmış bu kitleyi kendi tarafına çekmek istemiş bundan dolayı yoğun bir propaganda faaliyetine girişmiş, bunda da büyük oranda başarılı olmuştur. Daha önce saydığımız birçok sebep Şah'ın Anadolu'daki faaliyetlerini daha da kolaylaştırmıştır. Bu faaliyetler sonucunda Anadolu'da 1511 yılında Şahkulu İsyanı ardından bir yıl sonra Nur Ali Halife Olayı olmuştur.

Safevi Devleti'nin daha sonraki dönemde Osmanlılara karşı giriştiği savaşlarda başarısız olması ise Türkmen-Kızılbaş geleneklerinden uzaklaşmasına ve Osmanlı benzeri bir kurumlaşmaya gitmesine yol açmıştır. Devrin kamu hizmetlerini yürütmek için ulemaya ve bürokrasiye ihtiyaç duyuldukça, Kızılbaş aşiretlerden kopmuş, askeri alanda gulamlara, bürokrasi alanında eskiden beri bu işleri yapmakta olan kentli Farslara dayanmıştır. Bu kurumlaşma sürecinde Safevî Devleti, Kızılbaş Türkmenlere Osmanlı'dan daha gaddar davranmıştır. Ayrıca Şii ulema da, Safevî Devleti'nin, Kızılbaşları ve sufî tarikatları ezmesini desteklemiştir.

Osmanlı-Safevî mücadelesi Sünnilik-Şiilikten ziyade esas itibariyle siyasal bir rekabetten kaynaklanmıştır. Ancak her iki devletin de kendilerini birer mezhebe bağlı göstermeleri, aralarındaki çatışmaya ideolojik bir boyut kazandırmış ve her ikisinin de İslami fırkalarından kendilerine bir destek edinmelerine neden olmuştur. Yine her iki devletin de ortak özelliği siyasi, stratejik ve diğer sebeplerden ortaya

çıkararak, islam alemi üzerinde hakimiyet kurma idealleridir. Yine Doğu Anadolu'nun stratejik önemi bu iki devleti karşı karşıya getiren sebeplerdendir.

Son olarak şunları söylememiz mümkündür: Safevîler büyük bir Türkmen kitlesini Şii yaparak Türklüğün manevi yapısını bölmüşler, üstelik Osmanlı-Safevî harpleri ve Anadolu'da çıkan isyanlarla iki taraftan da çok miktarda Türkmen kanının akmasına neden olmuşlardır.

Yrd. Doç. Dr. Behset KARACA,
Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi /
Türkiye.

Alıntı Kaynağı: Türkler, Cilt: 9 Sayfa: 409-418

■ Kaynaklar:

- ◆ Tapu Tahrir Defterleri; TD 107, TD 166.
- ◆ Maliyeden Müdevver Defter; MAD 14.
- ◆ Vakıf Defteri; TKA 567.
- ◆ Abbaslı, Mirza; "Safevîler'in Kökenine Dair", Belleten, Nisan 1976.
- ◆ Akdağ, Mustafa; Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi (1453-1559), c. II, Cem Yay., Nisan 1995.
- ◆ Akyol, Taha; Osmanlı'da ve İran'da Mezhep ve Devlet, Milliyet yay., İstanbul 1999.
- ◆ Altundağ, Şinasi; "Selim I", İslam Ansiklopedisi, c. X, M.E.B., İstanbul 1988.
- ◆ Arıkan, Zeki; XV-XVI. Yüzyıllarda Hamit Sancağı, İzmir 1988.
- ◆ Bayatlı, Nilüfer; XVI. Yüzyılda Musul Eyaleti, 1999.
- ◆ Birdoğan, Nejat; Alevilerin Büyük Hükümdarı Şah İsmail Hatai, Ocak 1991.
- ◆ Celâlzâde Mustafa; Selim-Nâme, haz. A. Uğur-M. Çuhadar, M.E.B., 2001.
- ◆ Efendizâde, Oktay; "Safevî Devletinin Kuruluşunda Azeri Türklerinin Rolüne Dair", XI. Türk Tarih Kongresi Bildirileri (5-9 Eylül 1990), c. II, Ankara 1994.
- ◆ Erten, Süleyman Fikri; Antalya Livası Tarihi, İstanbul

1338-1340.

- ◆ Fığlalı, Ekrem Ruhi; Türkiye’de Alevilik ve Bektaşılık, Selçuk yay., Ankara 1996.
- ◆ Gölpınarlı, Abdülbaki; “Kızılbaş”, İslam Ansiklopedisi, c. VI, M.E.B., İstanbul 1998.
- ◆ Hinz, Walther; Uzun Hasan ve şeyh Cüneyt, ev. Tefik Bıyıklıoğlu, T.T.K.B., Ankara 1992.
- ◆ Hoca Sadettin; Tacü’t-Tevarih, haz. İsmet Parmaksızoğlu, c. III-IV, Ankara 1992.
- ◆ İnalçık, Halil; Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi, İstanbul 1996.
- ◆ Karaca, Behset; XV. ve XVI. Yüzyıllarda Teke Sancağı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Samsun 1997.
- ◆ Karaca, Behset, “XVI. Asırda Teke Yöresinden Kıbrıs’a Yapılan Sürgünler”, Osmanlı, c. IV, Ankara 1999.
- ◆ Karamanly, Hüsamettin Memmedov; “XVI. ve XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Safevî Savaşları”, Osmanlı, c. I, Ankara 1999.
- ◆ Kevserani, Vecih; Osmanlı ve Safevîler’de Din-Devlet İlişkisi, ev. Muhlis Canyrek, Denge yay., İstanbul 1992.
- ◆ Kılıç, Nurten; “XVI. Yüzyıl Avrasya Dünyasında Bölgesel Birlik ve eşitlilik, Osmanlı-zbek- Safevî ve Hind-Babrl İmp.”, Osmanlı, c. I, Ankara 1999.
- ◆ Kılıç, Remzi; “Yavuz Sultan Selim Devri Osmanlı-zbek Münasebetleri (1512-1520), Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Aralık 2000.
- ◆ Kılıç, Remzi, XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı-İran Siyasi Antlaşmaları, Tez yay., İstanbul 2001.
- ◆ Konukçu, Enver; “Akkoyunlu Ferruşşd Bey’in Zelhe Savaşı”, Tarih ve Medeniyet Dergisi, sayı 37, Nisan 1997.
- ◆ Kunt, Metin; “Osmanlı Doğu Siyaseti”, Türkiye Tarihi, c. II, Temmuz 1993.
- ◆ Küçükdağ, Yusuf; “Osmanlı Devleti’nin şah İsmail’in Anadolu’yu şiileştirme çalışmalarını Engellemeye Yönelik nlemleri”, Osmanlı, c. I, Ankara 1999.
- ◆ Kütükoğlu, Bekir; Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri, İstanbul 1962.
- ◆ Lindner, Rudı Paul; Ortaçağ Anadolu’sunda Göçebeler ve

Osmanlılar, Çev. Müfit Günay, Ankara 2000.

♦ Miroğlu, İsmet; "Yavuz Sultan Selim Devri", Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi Ansiklopedisi, c. X, Çağ yay., İstanbul.

♦ Ocak, Ahmet Yaşar; Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhitler, Temmuz 1998.

♦ Ocak, Ahmet Yaşar, "Babailer İsyanından Kızılbaşlığa: Anadolu'da İslam Heterodoksisinin Doğuş ve Gelişim

♦ Tarihine Kısa Bir Bakış", Belleten, c. LXIV, sayı 239, T: T.K., Nisan 2000.

♦ Öztuna, Yılmaz; Büyük Türkiye Tarihi, c. III, İstanbul 1983.

♦ Öztuna, Yılmaz, İslam Devletleri, c. I, Ankara 1989.

♦ Öztuna, Yılmaz, "Yavuz Sultan Selim ve Anadolu Birliği", Tarih ve Medeniyet Dergisi, sayı 1, Mart 1994, s.7-10.

♦ Refik, Ahmet; Osmanlı Devrinde Rafîzlik ve Bektaşilik (1558-1591), İstanbul 1932.

♦ Saray, Mehmet; Türk-İran İlişkileri, Ankara 1999.

♦ Saray, Mehmet, Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti İle Türkistan Hanlıkları

♦ Arasında Siyasi Münasebetler (1775-17875), T.T.K., Ankara 1994.

♦ Shaw, Stanford; Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye (1280-1808), çev. Mehmet Harmancı, c. I, 1982.

♦ Solak, İbrahim; "Anadolu'da Nüfus Hareketleri ve İskan Politikası", Türk Dünyası Araştırmaları, sayı 127, Ağustos 2000.

♦ Sümer, Faruk; Safevîler'in Kuruluş ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, T.T.K., Ankara 1992.

♦ Tansel, Selahattin; "Yeni Kaynak ve Vesikalar Karşısında Sultan II. Bayezid Hakkında Bazı Mütalâalar", Belleten, c. XVII, sayı 106, Nisan 1963.

♦ Tekindağ, Şehabettin; "Şahkulu Baba Tekeli İsyanı", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, sayı 3-4, Aralık 1967.

♦ Tekindağ, Şehabettin, "Bayezid'in Ölümü Meselesi", İÜEF Tarih Dergisi, sayı 24, Mart 1970.

♦ Tekindağ, Şehabettin, "Korkut Çelebi ile İlgili İki Belge", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, sayı 17 / 1969.

- ◆ Tekindağ, Şehabettin, “Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığında Yavuz Sultan Selim’in İran Seferi”, İÜEF Tarih Dergisi, c. XVII, sayı 22, Mart 1967.
- ◆ Tekindağ, Şehabettin, “Teke-eli ve Teke-Oğulları”, TED, sayı. VII-VIII (1977).
- ◆ Toksoy, Ahmet; “II. Bayezid Döneminde Osmanlı-Safevî İlişkileri”, Türk Yurdu, Aralık 1999-Ocak 2000.
- ◆ Uğur, Ahmet; “Yavuz’un Doğu ve Güney Politikası”, Tarih ve Medeniyet Dergisi, sayı 1, Mart 1994.
- ◆ Uluçay, Çağatay; “Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu?”, Tarih Dergisi, Sayı 9, Mart 1954.
- ◆ Uyar, Mazlum; “ Safevîler Öncesi İran’da Tasavvuf ve Safevî Devleti’nin Ortaya Çıkışı”, Akademik Araştırmalar Dergisi, sayı 3, Kasım-Aralık 1999-Ocak 2000.
- ◆ Uyar, Mazlum, “Safeviler Döneminde (1501-1722) Devlet Ricali-Ulema Münasebetleri”, Türkiye Günlüğü, sayı 63, Kasım-Aralık 2000.
- ◆ Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; Osmanlı Tarihi, c. II, T.T.K., Ankara 1995.
- ◆ Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri, T.T.K., Ankara 1998.
- ◆ Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, “II. Bayezid”, İslam Ansiklopedisi, c. II, M.E.B., İstanbul 1979.
- ◆ Yazıcı, Tahsin; “Şah İsmail”, İslam Ansiklopedisi, c. XI, İstanbul 1970.
- ◆ Yetkin, Çetin; Türk Halk Hareketleri ve Devrimleri, Say yay., İstanbul 1984.
- ◆ Yınanç, M. Halil; “Diyarbakir”, İslam Ansiklopedisi, c. III, M.E.B., İstanbul 1979, 601-626.

■ Dipnotlar:

[1] Taha Akyol, Osmanlı’da ve İran’da Mezhep ve Devlet, İstanbul 1999, s.114-115.

[2] Safevîler’in menşei için bkz. Mirza Abbaslı, “Safevîler’in Kökenine Dair”, Belleten, Nisan 1976, s.287-329.

[3] Oktay Efendizade, “Safevî Devletinin Kuruluşunda Azeri

- Türklerinin Rolüne Dair", XI. T.T.K. Bildirileri, c. II, Ankara,1999, s.814-815.
- [4] Yılmaz Öztuna, İslam Devletleri, c. I, Ankara 1989, s.773.
- [5] Yusuf Küçükdağ, "Osmanlı Devletinin Şah İsmail'e Karşı Aldığı Önlemler", Osmanlı, c. I, Ankara 1999, s.269.
- [6] Taha Akyol, a.g.e., s.59.
- [7] Yusuf Küçükdağ, a.g.m., s.270.
- [8] W. Hinz, Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyt, çev. Tefrik Bıyıklıoğlu, Ankara 1992, s.27
- [9] Nejat Birdoğan, Alevilerin Büyük Hükümdarı Şah İsmail Hatai, Ocak 1991, s.9.
- [10] Mehmet Saray, Türk-İran İlişkileri, Ankara 1999, s.14.
- [11] Hinz, a.g.e., s.8-9.
- [12] Taha Akyol, a.g.e., s.59.
- [13] Yusuf Küçükdağ, a.g.m., s.270.
- [14] M. H. Yınanç, "Şeyh Cüneyt", İslam Ansiklopedisi, c. XI, İstanbul 1979, s.243.
- [15] Abdülbaki Gölpınarlı, "Kızılbaş", İslam Ansiklopedisi, c. VI, İstanbul 1988, s.789.
- [16] Taha Akyol, a.g.e., s.37.
- [17] Metin Kunt, "Osmanlı Doğu Siyaseti", Türkiye Tarihi, c. II, Temmuz 1993.
- [18] Nurten Kılıç, "XVI. Yüzyıl Avrasya Dünyasında Bölgesel Birlik ve Çeşitlilik", Osmanlı, c. I, Ankara 1999.
- [19] Oktay Efendizâde, a.g.m., s.814-815.
- [20] Daha geniş bilgi için bkz. Faruk Sümer, Safevîler'in Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkleri'nin Rolü, Ankara 1992.
- [21] İ. Solak, "Anadolu'da Nüfus Hareketleri ve İskân Politikası", T.D.A., sayı 127, Ağustos 2000, s.188-189
- [22] Tahsin Yazıcı, "Şah İsmail", İslam Ansiklopedisi, c. XI, İstanbul 1970, s.275.
- [23] W. Hinz, a.g.e., s.77-84.
- [24] Ahmet Toksoy, "II. Bayezid Döneminde Osmanlı-Safevî İlişkileri", Türk Yurdu, Ocak 2000, s.416.
- [25] İ. H. Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri, Ankara 1998, s.196.

- [26] Faruk Sümer, a.g.e., s.15-21.
- [27] Taha Akyol, a.g.e., s.62.
- [28] Metin Kunt, a.g.e., s.105.
- [29] Mehmet Saray, a.g.e., s.15.
- [30] Hinz, a.g.e., s.8-9.
- [31] Yusuf Küçükdağ, a.g.m., s.271.
- [32] Hinz, a.g.e., s.7.
- [33] Bekir Kütükoğlu, Osmanlı İran Siyasi Münasebetleri, İstanbul 1962, s.2.
- [34] Faruk Sümer, a.g.e.3s.10.
- [35] Hinz, a.g.e., s.17.
- [36] Faruk Sümer, a.g.e., s.11-12.
- [37] İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. II, T.T.K, Ankara 1995, s.228.
- [38] Faruk Sümer, a.g.e., s.27-30; Uzunçarşılı, a.g.e., s.229.
- [39] Yılmaz Öztuna, Büyük Türkiye Tarihi, c. III, İstanbul 1983, s.190; Remzi Kılıç, XVI. Ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı-İran Siyasi Antlaşmaları, İstanbul 2001, s. 14.
- [40] Taha Akyol, a.g.e., s.63.
- [41] Uzunçarşılı, a.g.e., s.225-226.
- [42] Faruk Sümer, a.g.e., s.25.
- [43] A. Y. Ocak, Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhitler, Temmuz 1998, s.102.
- [44] Ocak, "Babaîler İsyanından Kızılbaşlığa...", Belleten, c. LXIV, sayı 239, Nisan 2000, s.149.
- [45] Uzunçarşılı, "II. Bayezid", İslam Ansiklopedisi, c. II, İstanbul 1979, s.394.
- [46] Selahattin Tansel, "Yeni Vesikalar Karşısında, II. Bayezid Hakkında Bazı Mütalâalar", Belleten, c. 27, sayı 106, Nisan 1963, s.206.
- [47] Ocak, a.g.m., s.150.
- [48] Metin Kunt, a.g.e., s.106.
- [49] Rudı Paul Lindner, Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar, Çev. Müfit Günay, Ankara 2000, s.11, 76, 119.
- [50] Ethem Ruhi Fığlalı, Türkiye'de Alevilik ve Bektaşılık, Ankara 1996, s.206.
- [51] Şehabettin Tekindağ, "Şahkulu Baba Tekeli İsyanı",

B.T.T.D., sayı 3, Aralık 1967, s.36.

[52] Yusuf Küçükdağ, a.g.m., s.273.

[53] Zeki Arıkan, XV-XVI. Yüzyıllarda Hamit Sancağı, İzmir 1988, s.20.

[54] Taha Akyol, a.g.e., s.51.

[55] Ocak, a.g.m., s.151.

[56] Daha geniş bilgi için bkz. Çetin Yetkin, Türk Halk Hareketleri ve Devrimleri, Say yay., İstanbul 1984.

[57] Süleyman Fikri Erten, Antalya Livası Tarihi, İstanbul 1338-1340, s. 73.

[58] Hoca Sadettin, Tacü't Tevârih, haz. İsmet Parmaksızoğlu, c. IV, Ankara 1992, s.11-12.

[59] Ahmet Refik, Osmanlı Devrinde Rafızîlik ve Bektaşılık, İstanbul 1932, s.7.

[60] Tekindağ, a.g.m., s.36.

[61] Tekindağ, a.g.m., s.37..

[62] Tekindağ, a.g.m, s.37-39; Aynı Müellif, "Teke-eli ve Teke-0ğulları", TED, sayı. VII-VIII (1977); s.60; Şah Kulu isyanının tahribatına ait olarak Teke vakıf defterindeki şu kayıt çok dikkat çekicidir: "Vakf-ı Cami-i Cedid der nefs-i Elmalu sâbıkan cami-i mezbûru Kızılbaş-ı la'in ihrak edicek Körpe Oğlu Muhammed Fakih nâm kimesne cami-i mezbûrun yerine bir yeni cami binâ etmiş deyu defter-i atikde mukayyed bulmağın yine defter-i cedide kayd olundu" (TKA 567, s. 21 / b).

[63] Tekindağ, "Şahkulu Baba Tekeli İsyanı", B.T.T.D, sayı 4, 1967, s.54.

[64] H. Uzunçarşılı, a.g.e., s.230.

[65] Tekindağ, a.g.m., s.56.

[66] Uzunçarşılı, a.g.e., 230.

[67] Hoca Sadeddin, a.g.e., s.66-67; Ahmet Refik, a.g.e., s.8-9.

[68] Faruk Sümer, a.g.e., s.33.

[69] Yusuf Küçükdağ, a.g.m., s.273.

[70] Tekindağ, a.g.m., s.59-61; Bahset Karaca, XV ve XVI. Yüzyıllarda Teke Sancağı, (yayınlanmamış doktora tezi), Samsun 1997, s.36; Bu tezin mahalleler, köyler ve mezre'alar kısmı

incelendiği zaman nüfusun azaldığı Teke Yöresinin bu olaydan nasıl etkilendiği görülecektir.

[71] Bu konuda Maliyeden Müdever Defterler kataloğunda bulunan 14 numaralı Tapu defterine ve mezra'aların bulunduğu dördüncü bölüme bkz.

[72] Bu tahrir ve ihtiva ettiği sonuçlar konusunda TD 107, TD 166'ya ve aynı tezde mezra'alarla ilgili bahsin geçtiği dördüncü bölüme bkz.

[73] Zeki Arıkan, XV-XVI. Yüzyıllarda Hamit Sancağı, s. 21.

[74] Bahset Karaca, aynı tez, s.36.

[75] Behset Karaca, " XVI. Asırda Teke Yöresinden Kıbrıs'a Yapılan Sürgünler", Osmanlı, c. IV, Ankara 1999, s.651.

[76] Ocak, a.g.m., s.152.

[77] Taha Akyol, a.g.e., s.71.

[78] Ahmet Toksoy, a.g.m., s.418.

[79] Stanford Shaw, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, çev. Mehmet Harmancı, c.I, 1982, s.119.

[80] Yusuf Küçükdağ, a.g.m., s. 274.

[81] Selim, Ahmed ve Korkud'un faaliyetleri ve mücadeleleri için daha geniş bilgi için bkz. Şinasi Altundağ, "Selim I", İslam Ansiklopedisi, c. X, İstanbul 1988, s.424.; Korkut Çelebi ile ilgili bkz. Ş. Tekindağ, "Korkut Çelebi İle İlgili İki Belge",B.T.T.D,17 / 1969, s. 36-40.

[82] Bkz. Çağatay Uluçay, "Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu", Tarih Dergisi, sayı 9, Mart 1954, s. 59-90.

[83] Tekindağ, "Bayezid'in Ölümü Meselesi", İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi, sayı 24, Mart 1970, s. 1-17. Taryhy makalalar